

Branko Tošović (Hg./ur.)

**IVO ANDRIĆ – LITERAT UND
DIPLOMAT IM SCHATTEN ZWEIER
WELTKRIEGE
(1925–1941)**

**IVO ANDRIĆ – KNJIŽEVNIK I
DIPLOMATA U SJENI DVAJU
SVJETSKIH RATOVA
(1925–1941)**

Andrić-Initiative

5

**Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga**

Gedruckt mit Förderung: | Publikacija je finansirana od strane:

Herausgeber / Urednik

O. Univ.-Prof. Dr. Branko Tošović	branko.tosovic@uni-graz.at
Institut für Slawistik	http://www-
Karl-Franzens-Universität Graz	gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/
Merangasse 70	
A-8010 Graz	

Korrektur, Lektorat, Satz / Korektura, lektorisanje, prelom
Branko Tošović
Prevodi na njemački / Übersetzungen ins Deutsche
Arno Wonisch

Verlag / Izdavač

Institut für Slawistik der	Beogradska knjiga
Karl-Franzens-Universität Graz	Miloša Pocerca 5
Merangasse 70	11000 Beograd
8010 Graz	klub@beogradskaknjiga.co.rs
Österreich/Austria	Tel. +381 11 3629-490
Tel.: ++43 316/380 25 22	http://www.beogradskaknjiga.co.rs/

Druck / Štampa

Službeni glasnik | Beograd

Tošović, Branko (Hg./ur.). Ivo Andrić – Literat und Diplomat im Schatten zweier Weltkriege (1925–1941). Ivo Andrić – književnik i diplomata u sjeni dvaju svjetskih ratova (1925–1941). Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga, 2012. – 606 S./s.

© Branko Tošović, Graz 2012

Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana.

ISBN 978-3-9503053-7-1

Бојана Милосављевић (Београд)
Владан Јовановић (Београд)

О неким аспектима употребе синонима у Андрићевим приповеткама

У раду се анализирају синонимни парови *мосџ* и *ћуџрија*, *Цариџрад* и *Штамбол*, *чиновник* и *кјайџиб*, *Турци* и *свеџ* с обзиром на то у каквом се контексту појављују и ком говорном лицу припадају.

Једно од отворених питања семантике јесте питање постојања истозначности и блискозначности у оквиру синонимних односа међу лексичким јединицама. Један мањи број аутора сматра да синонимија не постоји јер у језику не постоје две речи које су истозначне, тј. које су узајамно замењиве у свим контекстима. Други пак аутори заступају становиште да постоје истозначнице и блискозначнице. Истозначнице имају идентично значење, а блискозначнице слично. Истина, у језику истозначница има много мање него блискозначница, и оне се већином јављају код термина (нпр. *орџоџрафија* и *џравоџис*; Драгићевић 2007: 244–248).

Иако је ова подела синонима на истозначнице и блискозначнице у начелу широко прихваћена међу лингвистима, дефинисање синонимије као лексичке и језичке појаве доста је различито. Намера нам није да се овде бавимо анализом тих различитих дефиниција синонима, али ћемо свакако напоменути да се дефиниције појма синонимности разликују углавном по томе како представљају, поимају исто (идентично) односно блиско значење. Дефинисање синонимности се нарочито усложњава са појмом скале, односно градијента синонимности (апсолутна синонимија, потпуна синонимија, дескриптивна синонимија, приближна синонимија). Но, у решавању градијента синонимности важну улогу има контекстуално значење лексичке јединице. Контекст има велики значај за интерпретацију значења синонимског пара. Као кључни појам за успостављање степена сличности и разлике међу синонимима, контекст указује и на то да се суштина синонимије може најбоље објаснити само ако се има у виду говорна ситуација тј. ванјезички фактори (Савић 1983: 31); дакле, ако се у разматрање укључи и прагматички ниво и анализа дискурса. А посебно је занимљиво посматрати како одређена говорна ситуација утиче на интерпретацију значења синонима за које се верује да су тзв. апсолутни, прави синоними, тј. истозначнице (нпр. *мосџ* и *ћуџрија*).

Укључивање прагматичке анализе у разматрање значења синонима, по природи ствари, изискује и издвајање конотативног значења у виду прагматичких елемената који су у вези са културним представама и традицијом, са праксом коришћења ствари у одређеном друштву, као и са другим нејезичким факторима.

Ове елементе конотативног значења синонимних парова нама је било особито занимљиво пратити у језику Иве Андрића, и то из неколико разлога.

Прво, Андрић је са великим успехом осветљавао колорит времена и простора у којем његови јунаци живе, и друго, у представљању својих јунака користио се нарочитим избором језичких јединица како би их веродостојно приказао с обзиром на њихов идентитет, тј. с обзиром на њихово порекло, друштвену, верску и националну припадност. По стилогености и језичкостилској маркираности у томе се посебно истичу јединице нивоа лексике. Језик својих приповедака успешно је стилизовао и комбиновањем речи истог или сличног значења, употребљавајући архаизме, историзме и застареле речи.

Због тога је књижевно дело овог писца у средишту књижевнотеоријских, књижевноисторијских и филолошких анализа. Језик и стил Ива Андрића монографски је описан још за његова живота (Stanojčić 1967), а лингвисти све до данас показују интересовање за језичку страну његовог стваралаштва, покушавајући да својим анализама што боље и лингвистички осветле његово дело.

Наш допринос у осветљавању језика Андрићевог дела огледа се у осветљавању његове лексике, и то у осветљавању неких аспеката употребе синонима као што су *мосџ* и *ћуџрија*, *Цариград* и *Стамбол*, *Турчин* (*џурчин*) и *муслиман*, и *чиновник* и *кјайиб*. Ови синонимни парови су, као књижевно-мотивациони појмови, обележили целокупан Андрићев књижевни рад (нпр. *мосџ* и *ћуџрија*), и то у тој мери да су често прве асоцијације говорника српског језика на речи *мосџ* или *ћуџрија* везане управо за Иву Андрића. С друге стране, неки од ових синонимних парова у дескриптивним речницима српског језика (нпр. у Речнику МС) представљени су као апсолутни, прави синоними, па је отуд наше интересовање за њих веће. Заправо, питамо се на који начин, односно из којих разлога је сам Иво Андрић употребљавао једну или другу реч из наведених синонимних парова и да ли он на плану употребе прави значењску разлику међу њима.

У испитивању употребе ових синонима нисмо применили некакав одређени метод, већ смо анализу вршили на основу прикупљене грађе из Андрићевих приповедака објављених између два светска рата¹.

Анализа је показала да Андрић на латентан начин прави значењску разлику међу синонимима који се овде разматрају утискујући у семантички садржај једног члана синонимског пара компоненте конотативног значења. Оне се препознају као укупност асоцијација које синонимне речи изазивају, затим у њиховом емотивном садржају који се чува у култури нашег друштва и који образује стереотипе. Иначе, како друга семантичка истраживања показују, конотативна значења речи се заснивају и на традицији књижевног живота речи, тј. на традицији њене употребе код познатих писаца у одређеним историјским, политичким, религиозним и психолошким контекстима (Ристић 2004: 22). Тако је, дакле, и сам Иво Андрић, употребљавајући поједине речи у датим контекстима, допринео да се за њихово лексичко значење вежу и одговарајуће прагматичке информације – семантичке асоцијације и конотације, а које су прихваћене код већине носилаца српског језика.

На одабраним синонимним паровима то ћемо сада и представити.

Мост и ћуџрија

Једна од средишњих речи Андрићевог књижевног опуса је реч *мост*, која представља метафору хуманистичке универзалности у идејном слоју његовог дела. Пре него што је тема *моста* послужила као идејни стожер романа На Дрини ђуприја, Андрић је нешто раније ову тему обрадио у приповеци Мост на Жепи. Андрић је и сам на једном месту изнео своја размисљања о мостовима у којима се препознају идејна полазишта која су послужила као мотивација у обликовању уметничког текста:

Од свега што човек у живојном напону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Они су важнији од кућа, светињи, јер су оштрији од храмова (Андрић 1988: 133).

За појам грађевине која служи за прелаз људи са једне обале на другу Андрић је употребљавао две лексеме – *мост* и *ћуџрија*.

По пореклу *мост* је домаћа (словенска) реч, а *ћуџрија* је турцизам – заправо ова реч је примарно грчког порекла, али је преко турског доспела у српски језик (Николић 2009: 143). Према основном значењу појма моста

¹ Мост на Жепи, у издању: Иво Андрић, ОДАБРАНЕ ПРИПОВЕТКЕ, Београд, 1954; приповетке На Латинској ђуприји, Поручник Мурат, Мара милосница, Аникина времена, у издању: Иво Андрић, САБРАНЕ ПРИПОВЕТКЕ, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

‘објекат за прелаз људи, возила и др. са једне на другу страну преко природних или вештачких препрека (реке, удолине, цесте, железнице и др.)’ (према Речнику САНУ и Речнику МС) ове лексеме су апсолутни, потпуни синоними, будући да се реч *ћуџрија* у Речнику МС упућује на реч *мосџ*. Међутим, ове лексеме, због различитог порекла, немају исти степен употребне вредности. Реч *мосџ* као реч домаћег порекла је неутрална, општа, док је *ћуџрија*, као и већина других оријентализама и архаизама који према себи имају одговарајуће домаће речи, стилски обојена, маркирана.

Андрић у свом језику не супротставља архаични турцизам *ћуџрија* домаћој речи *мосџ* само из стилистичких разлога како би обогатио свој језички израз него и из других разлога. Супротставља их једне другима како би поларизовао свет на ‘наш’ и ‘туђи’ и како би конструисао идентитет српства, православља односно отоманског царства, ислама и муслимана.

У приповеци *Мост на Жепи*, у којој тема моста заузима главно место приповедања, писац и у наслову и у већини случајева употребљава лексеми *мосџ*:

Најгоре им је шћо немају мосџа на Жейи (Мост на Жепи, 33). Нагође Дрина, ѿа зајази и заустави Жейу код ушћа, и она нарастје и дијне мосџ као да ѿа није ни било (Мост на Жепи, 33). Ко би им шћу мосџ ѿодијао, учинио би им највеће добро (Мост на Жепи, 33). У исто време одлучи да им ѿодије мосџ (Мост на Жепи, 33). Један Ишалијан [...] је ѿрадио неколико мосџова у околини Цариграда и ѿ њима се ѿрочуо (Мост на Жепи, 33). Вишеѿрађани [су гледали] неимара како [...] обилази велики каменити мосџ (Мост на Жепи, 33). Затим је [неимар] неколико дана одлазио у Бању, ѿде је био мајдан седре из кога је вађен камен за вишеѿрадски мосџ (Мост на Жепи, 34). Којали су док нису нашли широку и дубоку жилу камена, који је био [...] белји од оној којим је зидан вишеѿрадски мосџ (Мост на Жепи, 34). Насџа [...] у народу мрмљање да од мосџа неће бити нишџа (Мост на Жепи, 35). Из околних села ѿврве свеџ да види мосџ (Мост на Жепи, 36). Док су ѿрви ѿуџници [...] ѿрлазили ѿреко мосџа, неимар је исџлаџио раднике (Мост на Жепи, 36). Чуо је [...] за мосџ који је везир ѿодијао у Босни (Мост на Жепи, 37). Кад Добра Уџрава и Племенитџа Вешџина | Пружише руку једна друџој, | Насџаде овај красни мосџ (Мост на Жепи, 38). Везир је седео дуџо [...] ѿриџискајући [...] дланом неимарове рачуне и нацрџ мосџа (Мост на Жепи, 38). Колико дивљих река без мосџа и ѿаза? (Мост на Жепи, 39). Осџаде мосџ без имена и знака (Мост на Жепи, 40). Предео није могао да се ѿриљуби уз мосџ, ни мосџ уз ѿредео (Мост на Жепи, 40). Сео [је] ѿоред каменитџе оѿраде на мосџу (Мост на Жепи, 40).

Архаични турцизам *ћуџрија* Андрић је у овој приповеци употребио само једном, и то онда када га је приписао говору муслиманског Циганина:

И, људи моји, колико се намучиш, еџо ѿдину и ѿо, а кад би ѿџов [мост], ѿџе у Сџамбул и ѿревезосмо ѿа [неимар] на скели, одљума на оној скели: ама да се једном обазрије јал’ на нас јал’ на ћуџрију! Јок (Мост на Жепи, 37).

Цариград и Стамбол

И *Цариград* и *Стамбол*, као имена византијске, а потом отоманске престонице, са становишта савременог српског језика, стилски су обележене лексеме. Но, без обзира на стилску маркираност, обе су широко заступљене у српском лексичком фонду. Забележене су у великом броју у српским народним песмама које је објавио Вук Караџић, али и у другим изворима из различитих периода (Detelić 2007, под *Stambol* и под *Carigrad*).

Андрић, међутим, у анализираним приповеткама лексему *Цариград* знатно више употребљава од лексеме *Стамбол*. На пример, у приповеци *Мост на Жепи* *Цариград* је употребио чак 9 пута, а *Стамбул* само једном. Слична ситуација је и у другим приповеткама. Речи *Цариград* Андрић даје предност јер је ближа духу и култури православних.

Било је пријатно, тако у несрећи, мислити на далеку земљу и раширкано село Жеју, где у свакој кући има прича о његовој слави и успеху у Цариграду (Мост на Жепи, 32). *У Цариграду је тада живео један италијан, неимар, који је традио неколико мостова у околини Цариграда и по њима се пророчу* (Мост на Жепи, 34). *Тада се један од оне двојице везирових људи врати у Цариград с рачуном и плановима* (Мост на Жепи, 34). *Ушо се из Цариграда врати и онај чиновник са везировим одобрењем и првом шрећином потребној новца* (Мост на Жепи, 34). *Неки који су долазили из Цариграда причали су како се говори да се везир променио* (Мост на Жепи, 35). *Везир [...] бива све неуриситљачнији и заборавља [...] радове и у самом Цариграду* (Мост на Жепи, 35). *Неимар је [...] заједно с оним везировим људима кренуо ушћ Цариграда* (Мост на Жепи, 36). *Кад би два конака од Цариграда, разболе се [неимар] од куће* (Мост на Жепи, 37).

И међу ктетитима налазимо само придев *цариградски*: *Донесоше му молбу [...] цариградској муалима* (Мост на Жепи, 37).

Лексему *Стамбол* Андрић је, као и лексему *ћуџрија*, приписао само говору муслимана чинећи је језичким обележјем њиховог верског и националног идентитета:

Оно никад нисам видио. И, људи моји, колико се намучиш, ето тогину и по, а кад би тошов, пође у Стамбул и превезосмо га на скели (Мост на Жепи, 37).

И у приповеци о поручнику Мурату, када говори о поручниковом муслиманском (сарајевском) пореклу, о његовом опредељењу да се школује у отоманској престоници, Андрић користи лексему *Стамбол*, јер је она ближа духу и култури муслимана и тако одражава реалност датог тренутка: *Отац му је био Сарајлија по рођењу, али је још као дечак послан у војну школу у Стамбол* (Поручник Мурат, 210).

Турци и народ/џасџива/свеџи и др.

Реалистични приступ којим Андрић осветљава време, простор и јунаке својих дела огледа се и у употреби лексема којима се означају припадници народа (заправо је реч о истом етносу раздељеном према томе којој вери односно вероисповести припадају).

У зависности од контекста и од тога коме приписује одређени говор, Андрић паралелно користи реч *Турчин*, затим *народ*, *џасџива*, *џурски свеџи* и др.

Реч *Турчин* код Андрића се не јавља само у основном значењу 'припадник народа турско-татарског порекла', него и са значењем 'босанско-херцеговачки муслиман, потурица': *Сећали [су] се одмах љоџ Вујадинаова оца, љокојноџ љоџ Косџе, човека љојазна, весела, а љамеџна и речџиџа, коџи је живео леџо и с народом и с Турџима* (АНИКИНА ВРЕМЕНА, 205).

Насупрот лексеми *Турчин*, којом се у овом случају именује припадник народа муслиманске вере, у истом контексту стоји и лексема *народ* у значењу 'људство у оквирима конфесионалне (и етничке) заједнице, паства'. На другом месту у истој приповеци Андрић ће у истом контексту и у истом антонимском односу према речи *Турчин* употребити управо реч *џасџива*: *Плаховиџџ, насилан и ошџар, он је имао и међу џасџивом и међу Турџима искрених љријџџеља и великих неџријџџеља* (АНИКИНА ВРЕМЕНА, 206).

За шири појам *populus*, под којим се подразумева становништво, живаљ уопште, употребиће друге лексеме, као што су *свеџи* и *људи*:

То сазнање џа је увек мучило, али оно џа је само још више кочило и ледило чим би дошао у додир са свеџом. Мало љомало, оно је љрелазило у дубоку, несавладљиву одвратности љрема свему џома свеџу (АНИКИНА ВРЕМЕНА, 206). *Тако је њеџова одвратности љрема људиџа расла, џаложила се у њему, и као скривена џорчина џровала џа неразумљивом и несвесном, али сџварном мржњом чиџи се круџ све више ширио* (АНИКИНА ВРЕМЕНА, 207).

И сам писац се у именовану мухамеданаца држао стајалишта босанских хришћана, који су за њих употребљавали називе *Турци*, *џурски свеџи* и сл., имајући пред собом перцепцију мухамеданства као споне која је повезивала домаће муслимане са Турџима Османлијама: *То је био [Мурат-ефендија Рушчуклија] једини од Велиџаџиних официџа коџа је домаџи џурски свеџи волео и љоздрављао* (ПОРУЧНИК МУРАТ, 210).

Ово, на неки начин, открива Андрићево формално полазиште у језичком категорисању слике света (барем у приповеткама које смо узели у обзир), у којој се народ Босне начелно поларизује на *ми* ('наш народ') и *они* ('Турци', 'турски свет', 'муслимани'). На идејном плану пак Андрић је сасвим једнако, са пуно љубави, знања и разумевања описао судбине свих народа Босне – и православних Срба, и муслимана, и католика Хрвата, и Јевреја. Андрићево језичко категорисање слике света огледа се и на другим местима, на пример када у приповеци *Мост на Жеџи* употребљава назив

празника за временско одређење које одговара језичкој и духовној перцепцији православних: *Још њре Вурђевдана врайише се зигари и рад оййоче ѿоново* (МОСТ НА ЖЕПИ, 35).

Чиновник и кјайиб (ћайиб)

И синониме *чиновник* и *кјайиб* (тур. *katib*, административни службеник, чиновник) Андрић на исти начин супротставља као и синониме *мост* и *ћујрија*, односно *Цариград* и *Стамбол*:

Из Цариграда [се] врайи и онај чиновник са везировим одобрењем и ѿрвом ѿрећином ѿојребној новца (МОСТ НА ЖЕПИ, 34). *На узвисини, у оном ујлу шћо ѿа чине Дрина и Жейа, сагради брвнару – онај везиров човек и један вишеградски кјайиб су му били ѿумачи – и у њој је сћановао* (МОСТ НА ЖЕПИ, 34).

Поред ових, Андрић на истом месту употребљава и другу реч турског порекла, донекле сличног али ужег значења у односу на претходне речи – *хазнагар* (благајник): *Њеѿа најми везиров хазнагар и ѿосла са двојѿцом дворских људи у Босну* (МОСТ НА ЖЕПИ, 33).

Примеђујемо да је Андрић, када је желео да у приповедном уметничком тексту профилише православну или муслиманску културу, односно српски или муслимански, турски идентитет, био врло доследан у избору домаћих речи и турцизама. На више места се показује да је у одређеној реченици, исказу користио или домаће речи или турцизме. На пример, ако је у реченици употребио лексему *Стамбол*, у истом контексту за мост ће рећи *ћујрија*, такође у зависности од контекста за чиновника ће рећи *чиновник* или пак *кјайиб (ћайиб)*. Такав брижљив однос према језику потврђује наше запажање да је појављивање синонимних турцизама у тексту мотивисано пре свега друштвеним, верским и националним чиниоцима а не толико функционалностилским и стилистичким, како се обично сматра када се говори о улози архаизама, турцизама и друге лексике ограничене сфере употребе у књижевном делу. Естетски доживљај књижевног дела у великој мери зависи од ауторове бриге о језику, од примерености језика ситуацији и контексту – историјском, друштвеном, верском и психолошком.

У завршном разматрању овог нашег мањег истраживања можемо рећи следеће. Разматрани синонимни парови *мост* и *ћујрија*, *Цариград* и *Стамбол*, *чиновник* и *кјайиб (ћайиб)*, *Турци* и *народ* и др., показују да Андрић не користи у великој мери турцизме *ћујрија*, *Стамбол*, *кјайиб (ћайиб)* наспрам синонимних речи домаћег порекла. За неке од њих, рецимо за турцизам *ћујрију*, очекивали смо више језичких потврда, а видели смо да их је понегде било само једне. То нас је посебно изненадило због тога што знамо да велики број носилаца српског језика реч *ћујрија* асоцира на књижевно дело Иве Андрића *НА ДРИНИ ЂУПРИЈА*, али и на целокупно његово дело. Међутим, за похрањивање речи у свести говорника једног језика као

одређених симбола, знакова изгледа да није важна фреквентност већ права, одмерена употреба. Андрић је управо то и чинио са разматраним турцизмима. Употребљавао их је само сходно ситуацији, с одређеном намером, утискујући им у значење додатне експресивне и прагматичке компоненте, па наведени турцизми нису само архаичне и застареле речи које доприносе бољој уметничкој рецепцији дела већ су симболи, обележја једне културе и једног идентитета.

Литература

- Андрић 1954: Андрић, Иво. *Одабране њријовейке*. Београд.
- Андрић 1988: Андрић, Иво. Мостови. In: *Сџазе, лица, ѓрегели*, Просвета и др., Београд.
- Андрић 2008: Андрић, Иво. *Сабране ѓријовейке*. Завод за уџбенике, Београд.
- Detelić 2007: Detelić, Mirjana. *Ерски градови (leksikon)*. Srpska akademija nauka i umetnosti: Balkanološki institut SANU. Posebna izdanja 84. Beograd.
- Драгићевић 2007: Драгићевић, Рајна. *Лексиколоџија срџској језика*. Завод за уџбенике. Београд.
- Николић 2009: Николић, Видан. Значење и функција апелатива *мосџ* и *ћуџрија* (Лексикографски, етнолингвистички и стилистички аспекти). In: *Срџски језик XIV/1–2*. 143–165.
- Речник МС: *Речник срџскохрвајској књижевној језика*. Матица српска и Матица хрватска (I–III). Нови Сад – Загреб. Матица српска (IV–VI). Нови Сад. 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник срџскохрвајској књижевној и народној језика I–XVIII*. Српска академија наука и уметности. Београд. 1959–.
- Ристић 2004: Ристић, Стана. *Експресивна лексика у срџском језику*. Институт за српски језик. Београд.
- Савић 1983: Савић, Свенка. Проблеми прагматичке синонимије у дискурсу. In: *Научни сасџанак слависта у Вукове гане 12/1*. 31–35.
- Stanojčić 1967: Stanojčić, Živojin S. *Jezik i stil Iva Andrića*. Filološki fakultet Beogradskog univerziteta. Beograd.

Bojana Milosavljević (Beograd)

Vladan Jovanović (Beograd)

**About Some Aspects of Use of Synonyms
in Andrić's Stories**

This paper deals with synonyms, which are used in some Andrić's stories published between two world wars. It was analyzed in the context (social, historical, religious) in which synonyms are used. In Andrić's stories synonyms more often than not appear in the pair *word of turkey origin: native word* like *ćuprija* and *most*, *Stambol* and *Carigrad*, *kjatib* and *činovnik* etc. On a general language level, that linguistic situation could be represented like relation between archaic or historical word to unmarked or neutral word.

Bojana Milosavljević

Učiteljski fakultet, Beograd

bojmilosav@ptt.rs

Vladan Jovanović

Institut za srpski jezik SANU, Beograd

vladjovanovic@hotmail.com